

Salvgardarea învățământului românesc din dieceza greco-ortodoxă a Caransebeșului în timpul episcopului Nicolae Popea (1889-1908)

ION PÂRVU

Învățământul românesc din Banatul istoric s-a aflat, în secolul al XIX-lea, într-o perioadă de restructurare, în funcție de noile cerințe ale societății¹. Noul „spirit reformator”² nu a fost întrerupt în anii dualismului (1867-1918), deși *legile școlare* de după 1868 au inaugurat *politica de asimilare* prin intermediul instituțiilor educative³.

Chiar de la reînființarea sa, în 1865, Episcopia greco-ortodoxă română a Caransebeșului a urmărit să-și asigure necesarul de cadre în școlile proprii – tradiția *creșterii tinerilor* și a formării noilor generații de intelectuali români, ridicate la rang de principiu, s-au perpetuat încadrându-se programatic în mișcarea culturală-națională a românilor din monarhie. Prin eforturile materiale și financiare, comunele bisericesti au susținut școlile românești din eparhie și au implicat fundațiile ale căror fonduri erau administrate de biserică: „Emanoil Gojdu”, „Alexandru Nedelcu”, „Episcop Ioan Popasu”, „Emanoil Ungureanu” ș.a.⁴.

Autoritățile de la Budapesta au folosit prevederile *Legii școlare din 1868* pentru a-și atinge scopurile „modernizării” instituțiilor școlare⁵ – la câțiva ani o dată legea era „amendată” cu noi prevederi restrictive la adresa națiunilor nemaghiare: „legile speciale” din 1872 au lovit în „școlile din granița bănățeană”, devenite *școli comunale*. Astfel, absolvenții Institutului Pedagogic Ortodox din

¹ Gr. Popiți, *Date și documente bănățene*, Timișoara, 1939, p. 41.

² Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Școală și comunitate în secolul al XIX-lea. Circularele școlare bănățene*, Cluj-Napoca, 2002, p.15-16; 30-49.

³ *A lugosi állami fögymnasium története*, Lugoj, 1895, p.21-27.

⁴ I. Georgescu, *Fundația „Emanoil Gojdu” „în sprijinul elevilor și studenților români din Austro-Ungaria”*, în „Revista de Istorie”, nr. 2, 1973, București, p. 353-365; V. Micle, Tr. Mogoș, *Testamentul lui M. Trapsa în slujba școlii românești*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-3, 1982, Timișoara, p. 48-49; V. Lăzărescu, *Fundații lugojene în sprijinul elevilor și studenților bănățeni*, în *loc.cit.*, nr. 11-12, 1985, Timișoara, p. 815.

⁵ Arhiva Episcopiei Caransebeș, IV, *Circulara nr. 68*, Sc. din 27 martie 1869, 1 f.: *Legea XXXVIII prin paragrafele 11-13, Congresul național bisericesc din 1868 și Legea IX din 1868 recunosc dreptul Bisericii greco-ortodoxe române din Transilvania și Ungaria de a-și susține, conduce și controla școlile în sensul autonomiei „bisericii noastre”; dreptul bisericii greco-ortodoxe din monarhie „de a avea școli confesionale” în limba română.*

Caransebeș n-au mai fost acceptați în școli⁶. De asemenea, *Legea școlară* din 1879 (*Legea Tréfort*) a inaugurat politica de asimilare prin școli – începând cu 1880 la *școlile gimnaziale* au fost numiți și învățători maghiari⁷.

În acest context defavorabil *școlilor comunale* din Episcopia Caransebeșului a acționat pentru salvagardarea învățământului românesc și episcopul Nicolae Popea (1889-1908)⁸. Spirit elevat, cărturar de seamă, echilibrat în tot ce a întreprins, episcopul Nicolae Popea și-a propus dintr-un început să „reformeze învățământul confesional” greco-ortodox român din dieceza sa⁹.

Sub înțeleapta coordonare a episcopului Nicolae Popea, instituția școlară românească din Banat, principalul factor de instrucție și educație, a fost *puternic marcată de fenomene aparent contradictorii*: politica statului de subordonare continuă a școlilor („statizarea școalelor”), pe de o parte, și opoziția îndârjită a consistoriilor, sinoadelor, dascălilor și comunitățile românești („comunele bisericesti”), pe de altă parte¹⁰. De aceea, *lupta pentru limba română* în școli a dobândit tot mai mult *conotații naționale*. Dezideratele Bisericii greco-ortodoxe române erau, de fapt, și ale societății civile. În mod deosebit, opoziția societății românești aflată în plin proces de modernizare s-a întemeiat pe acțiunea concertată a factorilor eclesiali decizionali. Eforturile Episcopiei greco-ortodoxe române a Caransebeșului au făcut parte din programul național-cultural al românilor din monarhie, ca strategie înscrisă în *Programul P.N.R.* din 1881¹¹.

Aparent, intențiile statului de a mări „lefile dascălilor” se înscriau în programul de creștere a interesului acestora pentru „problemele școalelor” – în realitate, societatea civilă românească a înțeles intențiile Budapestei de a folosi școala ca instrument fundamental de maghiarizare. Ca atare, „comunele bisericesti”, prin comitetele parohiale, au răspuns prompt apelurilor Episcopiei

⁶ Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990, p. 187: *în zadar au revendicat ortodocșii români „școalele populare” din fostul confiniu militar.*

⁷ Arhiva Episcopiei Caransebeș, IV, *Circulara* nr. 183, Sc. din 28 mai 1881, 1 f.

⁸ D.J.A.N. Caraș-Severin, fond *Documente bisericesti. Colecția Nicolae Cornean*, dosar C₁₂, f. 1-4; Arhiva Mitropoliei Banatului, Timișoara, fond *Documente de valoare pe ani diferiți*, dosar *Nicolae Popea și Andrei Șaguna*, act. nr. 612 B din 14 septembrie 1889, 2 f; preot prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 2002, p. 373-374.

⁹ „Foaia Diecezană”, an XV, nr. 12/14 martie, 1900, Caransebeș, p. 1-2.

¹⁰ Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat. 1881-1918*, Timișoara, 1994, p. 85; V. Țarcovnicu, *Mărturia privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918)*, Arad, 1986, p. 361; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *op.cit.*, p. 49-94; Ion Pârveu, Valentin Sandu, *Cultură și comunitate pe Valea Bistrei. 1862-1918*, Timișoara, 2005, p. 72.

¹¹ I. D. Suci, *Din istoria modernă a Banatului* (manuscris dactilografiat), 1980, p.199-200.

Caransebeșului de „a jertfi” din fondurile proprii pentru sporirea salariilor dascălilor la nivelul solicitat de legile statului¹².

Reforma școlară susținută de episcopul Nicolae Popea a urmărit înlăturarea „lipsurilor școlare” (financiare, materiale și în domeniul programelor școlare)¹³. Astfel, în 1892, episcopul Nicolae Popea a prezidat *Sinodul eparhial* la Caransebeș, în care (ședința a V-a, din 14 aprilie) a fost combătut *Proiectul de lege parlamentară* „pentru regularea salariilor învățătoresți”. Proiectul, introdus în Parlamentul din Budapesta încă din 1891, viza asigurarea de către comune a unui salariu minim de 200 cor. (dascălii netitulari) și de 300 cor. (dascălii titulari). Dacă Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice *întregea salariul învățătoresc* cu cel puțin 60 cor., respectiva instituție școlară devenea *de stat*, cu dascăl maghiar¹⁴.

Măsura guvernamentală s-a înscris în rândul așa-numitelor legi *politico-bisericești* (1891-1893), care au urmărit să scoată de sub jurisdicția bisericii educația preșcolară („grădinițele de copii”), căsătoriile credincioșilor greco-ortodocși români (căsătoria religioasă, *după canoane*, fiind recunoscută din 1869 prin *Statutul Organic al bisericii greco-ortodoxe române din Ungaria și Transilvania*) și, nu în ultimul rând, trecerea dascălilor români în rândul slujbașilor statului maghiar¹⁵.

Primind *mandat* din partea sinodului episcopal (1892), Nicolae Popea a apărât în Parlamentul de la Budapesta dreptul Bisericii greco-ortodoxe române de a-și educa preșcolarii *după tradiție*, „în limba poporului”, adică în limba română¹⁶. Același demers l-a avut Episcopul și în privința *căsătoriilor civile* preconizate de guvernanți, deoarece numeroși preoți își pierdeau „banii matrimoniali” și influența eclesial-morală asupra comunităților românești.

¹² V. Țârcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970, p. 166 și 197.

¹³ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *op. cit.*, p. 90-94; 418-419: *direcțiile reformei învățământului însemnând asigurarea unei salarizări acceptabile pentru învățători prin implicarea mai mare a comunităților românești, a fondurilor și fundațiilor aflate sub conducerea Episcopiei, perfecționarea continuă a dascălilor în cadrul „Reuniunilor învățătoresți” (restructurate în 1895), ridicarea unor școli prin contribuția comunelor bisericești, un „Fond de pensionare” creat în 1891, participarea dascălilor la „Conferințele învățătoresți”, reuniunile de cântări și muzică, reprezentațiile teatrale, ASTRA ș.a.*

¹⁴ „Foaia Diecezană”, an VII, nr. 12, 10/22 mai 1892, Caransebeș, p. 3.

¹⁵ „Luminătorul”, an XIII, nr. 50, miercuri în 20(8) iulie 1892, Timișoara, p. 1-2, articolul *Despre cestiunea română* (fără autor).

¹⁶ T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. III, Sibiu, 1915, p. 617; Eugen Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 219-236.

Desigur, legea deschidea autorităților politice maghiare calea spre „controlarea bisericii greco-ortodoxe”¹⁷.

Cu aprobarea Episcopiei Caransebeșului și din însărcinarea instituțiilor de conducere ale acesteia, o „reprezentatiune” în frunte cu protopopul local Andrei Ghidiu a înaintat Congresului național-bisericesc de la Sibiu un *Memoriu* de protest împotriva „legilor politico-bisericești” (1893)¹⁸. În *Casa Magnaților* (Camera superioară a Parlamentului de la Budapesta), episcopul Nicolae Popea nu și-a susținut discursul din motive strategice. Punctul său de vedere era împotriva acestui ansamblu de legi care dăunau autonomiei bisericii greco-ortodoxe din episcopie și duceau nu la progres ci la o îndepărtare a poporului de problemele esențiale ale societății¹⁹.

Legile politico-bisericești au reprezentat un răspuns dur al autorităților de la Budapesta față de implicarea întregii societăți românești din monarhie împotriva tendințelor de maghiarizare forțată și mai ales față de ecoul *Memorandum*-ului în rândul tuturor românilor²⁰. Acțiunea episcopului Nicolae Popea s-a dovedit cuprinzătoare, interconfesională și de susținere politică indirectă a promemorandiștilor din dieceza sa. El a respins sistematic cererile Ministerului de Interne de a-i destitui pe preoții, învățătorii confesionali și pe protopopii Mihail Popovici al Orșovei și Trifon Miclea al Panciovei, care au condus „adunările populare” promemorandiste sau au combătut cu energie proiectele de legi politico-bisericești²¹. Găsind răgaz pentru lămurirea credincioșilor greco-ortodocși din dieceză, episcopul sublinia că „guvernul poate rezolva, prin legile limbei române în școală și biserică, autonomia bisericii și a școlii, lărgirea dreptului electoral”²². Cu alte cuvinte, el făcea referire directă la *Programul P.N.R.* din 1881, program pe care l-a îndeplinit cu consecvență în eparhia sa²³.

Același determinism de sorginte „șagunistă” rezultă din corespondența episcopului cu *corpul profesoral* de la Institutul Teologic și Pedagogic din Caransebeș, prin participarea sa la examenele de sfârșit de an școlar, susținerea

¹⁷ T. V. Păcățian, *op.cit.*

¹⁸ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului. 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 148.

¹⁹ T. V. Păcățian, *op.cit.*, p. 616; Cf. Arhivei Episcopiei Caransebeș, dosar C₆, f. 1.

²⁰ Eugen Brote, *op.cit.*, p. 237-240.

²¹ Arhiva Mitropoliei Banatului, Timișoara, fond *Acte de valoare...*, dosar *N. Popea...*, 1892-1894, act. nr. 481; *Ibidem*, act. nr. 38/1894; *Ibidem*, act. nr. 311/1894.

²² „Luminătorul”, an XIII, nr. 50, 20(8), iulie 1892, Timișoara, p. 1-2.

²³ Arhiva Episcopiei Caransebeș, *Protocolul sinodului eparhial al bisericii greco-ortodoxe române din dieceza Caransebeș – aprilie 1899, Ședința a II-a*, f. 1-3: *singura școală confesională greco-ortodoxă română se mai afla în comuna Pătaș, învățător fiind Vasile Popovici*. Cf. Arhivei Muzeului de Istorie a Banatului, Timișoara, fond *N. Ilieșiu. Răspuns la Chestionarul istorico-archeologic al Muzeului Bănățean. Comuna Pătaș*.

reuniunilor cultural-naționale din Institut și din întreaga dieceză. Sinteza acestor acțiuni scoate în evidență interesul episcopului de a susține, încuraja și întări gruparea profesorilor de la Institut, membrii de frunte ai P.N.R.: dr. Iosif Bălan, dr. Petru Barbu, dr. N. Ionescu, împotriva progubernamentalilor înclinați să colaboreze cu Budapesta: Ioan Stoian, dr. Iosif Olariu ș.a.²⁴

„Agițațiile politice” de la Institut (1893-1894), lăsate fără sancțiuni din partea Consistoriului diecezan, ridicarea acestui for școlar la rang de gimnaziu prin înființarea clasei a IV-a, perfecționarea *planurilor de învățământ* pentru dascălii acestuia mai ales după 1900 arată intenția episcopului de a se opune programului guvernamental destinat să crească numărul de ore în limba maghiară. Totodată, episcopul a promovat „ca profesori definitivi” la Institut pe aderenții P.N.R. din *Cercul electoral Caransebeș*²⁵.

La începutul secolului XX, tot mai multe școli românești suportau inspecțiile și sancțiunile din partea funcționarilor statului maghiar – Consistoriul eparhial înregistra *atenționările inspectorilor regești* privind mai ales „necunoașterea limbii maghiare” de către dascăli și elevi²⁶. Suspectat de *tergiversarea programului guvernamental în privința școlii*, episcopul Nicolae Popea și-a raliat factorii de decizie ai acesteia într-o *Ligă Patriotică Românească*, aceasta fiind formată din profesorii „naționaliști” de la Institut (dr. Petru Barbu, dr. Iosif Bălan, Patriciu Drăgălina) și unii membri ai Consistoriului eparhial²⁷.

Academia Română din București, în Ședința solemnă din 8 aprilie 1899, l-a ales „membru deplin” pe episcopul Nicolae Popea, ca o confirmare științifică și politică a activității episcopului - cărturar, o apreciere și o încurajare a acțiunii sale cultural-naționale²⁸. Discuțiile episcopului cu membrii de frunte ai Academiei Române, cu regele Carol I al României și mai ales cu președintele *Ligii Pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor*, Nicolae Iorga, la București (1900)²⁹, au vizat, desigur, și apărarea școlilor românești din eparhia Caransebeșului în fața *ofensivei maghiarizării* dezlănțuite de Budapesta³⁰.

²⁴ Arhiva Episcopiei Caransebeș, IV, *Circulara* nr. 175. Sc./1890, 1f; *Ibidem*, act. nr. 417/1891, 1f.

²⁵ Arhiva Mitropoliei Banatului, Timișoara, fond *Caransebeș*, act. nr. 126/Sc.1904, 3f.; *Ibidem*, act. nr. 4742 Sc. ex. 1906, 1f.

²⁶ Arhiva Episcopiei Caransebeș, IV, *Plan de învățământ pentru școlile greco-ortodoxe române din dieceza Caransebeșului*, f. 1-4: *planul prevedea 8,5 ore săptămânal pentru limba maghiară*.

²⁷ D.J.A.N. Timiș, fond *Ilieșiu*, dosar 15, f. 71; „Foaia Diecezană”, an XIV, nr. 13, 12 februarie 1900, Caransebeș, p. 4; *din considerente politice-strategice, Nicolae Popea a dezmințit public participarea sa la această acțiune „antistatală”*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ „Analele Academiei Române”, seria II, tom II, secțiunea I, București, 1891, p. 470; preot. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, *op.cit.*, p. 374; Cf. „Foaia Diecezană”, an

Adaptabilitatea la condițiile vitrege impuse de guvernării maghiari era necesară și salvatoare în perspectiva timpului istoric – între 1901-1908 episcopul Nicolae Popea a reușit să realizeze un program, aparent progubernamental – dar în esență dispus să limiteze pătrunderea dascălilor maghiari în școlile românești din dieceză. Analiza arhivelor scoate în evidență efortul Consistoriului diecezan și al Oficiilor protoprezbiterale de a-i determina pe dascălii români să învețe limba maghiară, prin cursuri organizate de stat³¹, astfel, *cursurile intensive de limba maghiară* ofereau Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice iluzia că dascălii români vor aplica în școli *politica culturală a Budapestei* (de asimilare forțată a tinerilor români din școlile respective). Rezultatele n-au fost pe măsura așteptării guvernanților.

Începând cu 1904, consistoriile și sinoadele eparhiale au acționat *sistematic*, bine organizat, pentru contracararea proiectelor de legi școlare care se dovedeau antiromânești. Astfel, *Proiectul de Lege Școlară* din 1904 („Proiectul Berzeviczky”, după numele ministrului care l-a inițiat) a fost combătut, ca și cel din 1893, de reprezentanții tuturor cultelor din rândul naționalităților nemaghiare ale statului³². Sinodul eparhiei Caransebeșului și consistoriile din 1904 au inițiat *comisii* pentru analizarea consecințelor acestui proiect. *Comisia* condusă de deputații sinodali Filaret Musta și Andrei Ghidiu a fost însărcinată de sinod să redacteze „concluziile” pe baza cărora o delegație a Episcopiei a prezentat Mitropoliei greco-ortodoxe de la Sibiu *Memoriul* privind drepturile românilor la instruire în limba maternă. Corespondența episcopului Nicolae Popea cu Ioan Papp, episcopul Aradului, și Ioan Mețianu, mitropolitul din Sibiu, scoate în prim-plan intenția ierarhilor de a acționa împreună, prin „reprezentanțe” la guvern³³. În 1905 „Proiectul Berzeviczky” a fost scos de pe agenda parlamentară din considerente politice, iar Consistoriul din Caransebeș a mulțumit episcopului pentru modul în care a apărât „cauza școlară” în Parlament și la Guvern³⁴.

Noile măsuri guvernamentale pentru *statizarea școlilor românești din eparhie* s-au înăsprit după 1905. Un ziar *moderat* precum „Renașterea” din Caransebeș a atras atenția „celor interesați” că, începând cu anul școlar 1905/1906,

---

XV, nr. 12/10 februarie, 1900, Caransebeș, p. 1-2; *Ibidem*, seria II, tom XXII, 1899-1900, *Partea Administrativă și Dezbaterile*, București, 1900, p. 566; „Foaia Diecezană”, an XV, nr. 21, 12 martie 1901, Caransebeș; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*. Partea a II-a, București, 1986, p. 115-116; *Biserica Ortodoxă Română*, București, 1900, XXIV, p. 84-89.

³⁰ Arhiva Muzeului de Istorie și Etnografie, Lugoj, fond *Protopopiatul greco-ortodox român al Lugojului*, pachet 1902, act din 26 octombrie 1902.

³¹ Arhiva Episcopiei Caransebeș, IV, *Circulara* din 12 februarie 1901, 1 f.

³² Ioan Munteanu, *op.cit.*, p. 146.

³³ Arhiva Protopopiatului Caransebeș, *Exibitul de protocol al Cancelariei Protoprezbiteratului Caransebeș. 1900-1905*, poziția 227/1904.

³⁴ Arhiva Episcopiei Caransebeș, IV, act nr. 226/1905, 1 f.

„au apărut tot mai multe școli de stat”, mai ales în protopopiatul Caransebeșului³⁵. Ziarul, foarte critic la adresa „echipei popeiste” de la Oficiul episcopal și partizan al grupării moderate conduse de dr. Iosif Olariu, a găsit prilejul să laude pe protopopii Mihail Popovici al Orșovei și dr. George Popovici al Lugojului pentru modul în care au reușit să apere „școlile confesionale românești”³⁶.

Episcopul Nicolae Popea cunoștea situația financiară grea a *Cassei diecezane* – banii erau puțini și se dovedeau insuficienți pentru „cauza culturală și școlară”. De aceea, s-a pornit reforma de descentralizare financiară a comunelor bisericești: comitetele parohiale decideau *măsurile financiare pentru susținerea școlilor proprii*, în limita legilor statului și, bineînțeles, respectând „Statutul Organic”. Măsura a dus la transformarea școlilor confesionale greco-ortodoxe române în *școli poporale sau comunale*³⁷.

Necesara colaborare a Episcopiei Caransebeșului cu cea a Aradului și cu Mitropolia sibiană s-a structurat într-un *program comun*, național-cultural. Anchetele, statisticile școlare, comisiile, memoriile și reprezentanțele comune au avut acest rol. Deputații mireni și eclesiali ai Episcopiei Caransebeșului participau la Congresele național-bisericești cu propriile propuneri. În același timp, consistoriile eparhiale aprobau deciziile congresuale, adaptându-le nevoilor episcopiei. Astfel, Senatul școlar din 29 decembrie 1906, în Ședința consistorială a decis să informeze protopopiatele că „Măritul Congres național-bisericesc, în ședința din 9/22 octombrie 1906, a decis ridicarea salariului pentru învățătorii din întreaga mitropolie la 800 cor./an”³⁸. Măsura a venit în întâmpinarea Episcopiei Caransebeșului și s-a aplicat în resorturile sale legale, sub directa supraveghere a instituțiilor sale și prin interesul permanent manifestat de episcop pentru respectarea „legilor bisericii noastre și ale statului”³⁹.

Apelurile episcopului către oficiile protopopiatelor pentru înființarea de școli noi, întemeierea Internatului Institutului Teologic din Caransebeș (1901) și „listele de contribuire” pentru susținerea acestora de către particulari, fundații și comunele bisericești – toate acestea au salvat și au apărât școala românească a eparhiei atunci

³⁵ „Renașterea”, Caransebeș, an II, nr. 31, 3 aprilie 1906, p. 1, articolul *Afaceri școlare* (fără autor).

³⁶ *Ibidem*, *Scotea în evidență numărul mare al școlilor greco-ortodoxe române din cele două protopopiate, în comparație cu protopopiatul Caransebeșului*.

³⁷ Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *op.cit.*, p. 470-489: *evitându-se astfel transformarea școlilor greco-ortodoxe române în școli de stat, în limba maghiară*.

³⁸ Arhiva Episcopiei Caransebeș, IV, act. nr. 4742 Sc ex. 1906, 1f.: *era un răspuns al Mitropoliei greco-ortodoxe române din monarhie la „Proiectul de legi școlare” inițiat de ministrul Albert Appónyi*.

³⁹ *Ibidem*.

când *proguvernamentalii făceau episcopului o opoziție fățișă și chemau pe guvernanți să întemeieze școli de stat chiar în orașul-reședință episcopală*⁴⁰.

Așa se face că, încă din 1905, un *Comitet de inițiativă* din Caransebeș, dirijat de Constantin Burdia, președintele „Comunității de Avere”, a solicitat guvernului aprobarea pentru înființarea unui *Gimnaziu de stat* în localitate. O parte a fondurilor necesare proiectului au provenit de la fosta *Asociație a învățătorilor* din Caransebeș (creată în 1861), iar cealaltă parte din banii strânși de la comune (1872-1883) pentru un gimnaziu românesc⁴¹. În 1906, Adunarea Comunității de Avere discuta destinația „fondului cel vechi, lăsat de președintele ei, Traian Doda”. De aceea, episcopul Nicolae Popea și-a trimis reprezentanții de încredere pentru a se opune proiectului inițiat de „oamenii lui Burdia”, împotriva *gimnaziului de stat*. S-au pronunțat atunci împotriva proiectului burdist dr. Traian Bădescu, dr. Nicolae Ionescu, dr. Petru Barbu și preoții-învățători Iuliu Musta, Nicolae Ivănescu, Ștefan Vernichescu ș.a. Totuși, majoritatea celor prezenți au votat folosirea banilor Comunității de Avere pentru ridicarea unei clădiri destinate clasei I-a, pentru anul școlar 1907⁴².

În numele „înfrățirii culturale cu națiunea maghiară”, *Proiectele de Legi Școlare* din 1907 (inițiate încă din 1906) prevedeau introducerea unui număr sporit de ore în limba maghiară în școli, iar acolo unde comuna nu asigura 800 cor. pentru dascăl, intervenea „ajutorul financiar” al statului și, ca atare, *statizarea* (maghiarizarea) acesteia. Totodată, fiecare școală și învățător aveau datoria să dezvolte și să întărească la elevi spiritul de atașament față „de patria ungară”⁴³. Încă o dată, simțind pericolul subordonării majore a școlilor românești față de stat, episcopul Nicolae Popea a luat măsuri indirecte precum *tolerarea mitingurilor, a „adunărilor populare” din dieceză* împotriva drasticelelor măsuri preconizate de Budapesta. Sinoadele, consistoriile, cuvântările dascălilor, preoților și ierarhilor la Lugoj, Bocșa, Orșova și Caransebeș au cerut păstrarea autonomiei bisericii greco-ortodoxe române asupra școlilor proprii⁴⁴. Trimiși de episcop, au cuvântat celor peste 4000 de români adunați în curtea Institutului din

⁴⁰ Arhiva Muzeului de Istorie și Etnografie, Lugoj, fond *Protopopiatul greco-ortodox român al Lugojuului, pachet 1902, act din 16 octombrie 1902*; Arhiva Protopopiatului Caransebeș, *Exibitul de protocol al Cancelariei Protoprezbiteratului Caransebeș, 1900-1905, poziția 227/1904*.

⁴¹ *Ibidem*, f. 4; Cf. Arhiva Muzeului Județean Etnografic și al Regimentului de Graniță, Caransebeș, fond *Biblioteca Muzeului*; Pavel Jumanca, *Caransebeșul de altădată*, vol. II (manuscris), f. 42-48; Idem, *Liceul „Traian Doda” din Caransebeș*, f. 28-29.

⁴² „Drapelul”, Lugoj, an VII, nr. 38, 31 martie/13 aprilie 1907, p. 2.

⁴³ „Telegraful Român”, Sibiu, nr. 77-78, 1907, p. 1: *se referă la articolul 17 din „Legea Appónyi”*; Cf. „Drapelul”, Lugoj, an VII, nr. 30, 14/27 martie 1907, p. 2, articolul *Adevăruri crude*, de preot Ioan Orzescu.

⁴⁴ „Drapelul”, Lugoj, an VII, nr. 36, 27 martie/9 aprilie 1907, p. 2.

Caransebeș: dr. Traian Bădescu (secretarul eparhial), dr. Dimitrie Cioloca (asesor consistorial pe probleme școlare), dr. Petru Barbu, dr. Iosif Bălan, preoții-învățători Sinesie Bistriean, Iuliu Musta ș.a., adică membrii proeminenți ai P.N.R. din Cercul electoral local⁴⁵. *Rezoluția* adunării de la Caransebeș era în spiritul mișcării cultural-naționale, cel mai energic *protest deschis* al românilor din fostul Confiniu militar bănățean față de „politica de asimilare forțată” a Budapestei⁴⁶.

„Agitațiile publice” de la Institut și *atitudinea consecvent românească* a profesorilor de aici, *aderenți ai programului P.N.R.*, au determinat întârzierea deschiderii cursurilor pentru anul școlar 1907/1908 – ca atare, ministrul Albert Appónyi a solicitat episcopului Nicolae Popea „suspendarea mai multor cadre din învățământ”, iar drept măsură imediată a întrerupt „plata subvențiilor de stat acordate eparhiei greco-ortodoxe române din Caransebeș, până la noi dispoziții”⁴⁷. Profesorii vinovați de aceste *agitații politice* n-au fost destituiți de episcop; mai mult, sub oblăduirea ierarhului, *corpul profesoral* din Institut a respins „comisiile speciale” maghiare de supraveghere a examenului anual, ca formă inedită de rezistență⁴⁸.

Măsurile de salvare a cadrelor școlare (urmărite de autorități pentru implicarea lor în agitațiile politice din 1907-1908) sunt detectabile în deciziile consistoriale de „muștrare” și mai ales în *tergiversarea sancțiunilor* – tactici specifice episcopului. Cele mai „aspre” sancțiuni erau *declarațiile de adeziune ale „vinovaților”* față de politica statului – gest formal, desigur⁴⁹. Astfel, episcopul a menținut în posturi ierarhi, preoți, învățători și profesori români care făceau o educație „patriotică” (românească) viitoarelor cadre ale mișcării cultural-naționale. În acest sens, au fost menținuți în activitate, printre alții, protopopii: Andrei Ghidiu (Caransebeș), Maxim Popovici (Bocșa), dr. George Popovici (Lugoj), Mihail Popovici (Orșova); profesorii dr. Petru Barbu, dr. Iosif Bălan, dr. Dimitrie Cioloca și învățătorii Emilian Novacovici din Răcășdia, Iuliu Musta din Glimboca ș.a.⁵⁰

⁴⁵ Cf. Arhiva Episcopiei Caransebeș, IV, *Protocolul sinodului bisericii greco-ortodoxe române din dieceza Caransebeș*, f. 9-21.

⁴⁶ Arhiva Episcopiei Arad, fond N. Popea, act 307 din 23 februarie 1908: *măsura se referă și la campaniile pentru votul universal inițiate de profesorii și studenții Institutului caransebeșan în rândul sătenilor de pe Valea Bistrei*.

⁴⁷ Arhiva Episcopiei Caransebeș, V, 18, act nr. 3632/1908, 2 f.

⁴⁸ Vasile Popovici, *Ortodoxismul și biserica națională românească din Timișoara*, Timișoara, 1933, p. 40.

⁴⁹ Arhiva Mitropoliei Banatului, Timișoara, fond *Caransebeș*, dosar IV-68; D.J.A.N. Caraș-Severin, *Colecția de documente Romulus Novacovici*, dosar 1/1907, f. 35-36.

⁵⁰ D.J.A.N. Caraș-Severin, fond personal *Pavel Jumanca, Memorii*, vol. XII, f. 1175.

Adresele episcopului către oficiile protopopiatelor Caransebeș și Lugoj cereau *pe un ton blând* anchetarea unor preoți și învățători „antistatali”; înțelegând sensul celor scrise, protopopii Andrei Ghidiu și dr. George Popovici *atenționau* pe cei „vinovați” să-și tempereze discursul politic⁵¹.

La moartea episcopului Nicolae Popea (1908), dieceza Caransebeșului moștenește *un program școlar românesc* în perfectă concordanță cu Programul P.N.R. Eforturile „episcopului cărturar”, susținute de românii bănățeni, au încetinit în mare măsură programul politic al Budapestei de asimilare prin școală. Acestui *program statal* i s-a opus *acțiunea reformatoare a episcopului*.

Ca un corolar al eforturilor întregii societăți românești și a episcopului Nicolae Popea în mod deosebit, biserica greco-ortodoxă română din eparhia Caransebeșului și-a îndeplinit cu succes menirea sa înscrisă în *planul național politic și cultural*, aceea de a crește noi generații care să susțină plenar unirea Banatului cu patria-mamă, România.

Résumé

Les lois de l'enseignement adoptées par l'État autrichien-hongrois entre 1868-1907 encourageaient une politique d'assimilation des nationalités, en établissant un taux du salaire assez élevé pour les enseignants. Si la communauté ne pouvait pas payer, l'école était transformée en école étatisée, avec des professeurs hongrois.

L'enseignement en langue roumaine dans la région du Banat été fortement promu par l'Évêché gréco-orthodoxe en concordance avec le programme politique du Parti National Roumain.

L'évêque Nicolae Popea (1889-1908) de Caransebeș est parmi les clercs qui se sont impliqués dans la lutte pour la reconnaissance des droits politiques et culturelles des Roumains à la fois dans les Assemblées religieuses qu'au Parlement de Budapest. Son aide aux écoles des communautés se manifestait aussi par le refus de punir les clercs, les enseignants et les professeurs qui participaient aux débats publiques ou dans les assemblées organisées par le Parti National Roumain.

---

⁵¹ Arhiva Protopopiatului Caransebeș, *Exibitul de protocol al Cancelariei Protoprezbiteratului Caransebeș. 1906-1911*, poziția 110, act din 11/13 martie 1906; *Ibidem*, poziția 151, act nr. 156, Sc. din 20-22 aprilie 1906; Arhiva Episcopiei Caransebeș, IV, 225-1908, act nr. 5042, Sc. ex. 1910.